

EŞREFOĞLU VE BİR ŞATHİYYESİNİN ŞERHİ

Eşrefoğlu and An Evaluation on One His Şathiyes

Eşrefoğlu et Commentaire de l'un des ses "Şathiye'-s

Doç. Dr. Ahmet MERMER*

ÖZET

Eşrefoğlu, büyük moralist ve aşk ahlakçısı olduğu kadar, yazmış olduğu eserleriyle de, Türkçe'ye büyük hizmet etmiş bir şâirdir. Eşrefoğlu'nun büyük mütefekkir ve mistik yanını dile getiren, Divân edebiyatının estetiği içerisinde yazılan ve çok beğenilen bir Şathiyesi vardır. Şathiyyeler, Türk edebiyatının en gizemli türlerinden biridir. Söz konusu şiir,estetik,tasavvufun derûnîlik, soyutluk ve giriftlik yönleriyle şerh edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Eşrefoğlu, Tasavvuf (İlâhî Aşk), Şathiye

ABSTRACT

Eşrefoğlu is a great moralist and mystic as well as a poet who greatly contributed to Turkish by composing works. He wrote a Şathiye in the esthetics of literature which was Ottoman admired, and which symbolized him as a great thinker and mystic. Şathiyyes are one of the most mysterious genres of Turkish literature. The so-called poem was commented in terms of the esthetics, profoundness, abstraction, and complexity of mysticism.

Key Words

Eşrefoğlu, mysticism (Divine love), Şathiye

Türk insanını yeni bir zevk, hassâsiyet, güzellik, asâlet, saâdet, hatta kültür iklimine taşınmanın yollarından biri de, mütefekkir kişileri yeni araştırmalarla yeni nesillere tanıtmaktır. Anadolu'yu yurt edinen Türklerin rûh dünyâsını inşâ eden, gönül âlemini aydınlatan ululardan biri de Eşrefoğlu Rûmî'dir.

Eşrefoğlu, tekke sâhibi, büyük şeyh ve mürşid olduğu kadar iyi bir şâirdir de. Eşrefoğlu, şiirlerinin bazılarını heceyle, bazılarını da aruz vezniyle yazmış, şiirlerinde genellikle İlâhî aşkı terennüm etmiştir. Eşrefoğlu'nun şiirlerinde ruh bakımından çok samîmi ifâdeler yer alır. Şâir Eşrefoğlu'nun *aşkı* en güzel işleyen şiirlerinden biri sanırım şudur:

Cihâmı hiçe satmakdur adı 'aşk
Döküp varlığı gitmekdür adı 'aşk
Elinde sükkeri ayruğa sunup
Ağuyı kendü yutmakdur adı 'aşk
Belâ yağmur gibi gökden yağarsa
Başını ana dutmakdur adı 'aşk
Bu 'âlem sanki oddan bir denizdür
Ana kendüyi atmakdur adı 'aşk
Var Eşrefoğlu Rûmî bil hakikat
Vücûdî fânî itmekdür adı 'aşk (Eşrefoğlu 2000:227)

Eşrefoğlu, büyük bir moralist ve aşk ahlakçısı olduğu kadar, yazmış olduğu eserleriyle de, Türkçe'ye büyük hizmet etmiş bir şahsiyettir. Tasavvufun dinî ve ahlâkî cepheleri vardır. Onun bir de, "*Derûnîlik, soyutluk ve giriftlik*" cep-

* İznik Belediyesi Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleni, Bildiri (1-2 Haziran 2001), İznik.

** Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

heleri vardır ki, edebiyat için, asıl bu yönleri önemlidir. Bu özellikler çerçevesinde Eşrefoğlu'nun büyük mütefekkir ve mistik yanını dile getiren, divan edebiyatının estetiği içerisinde yazılan, çok beğenilen ve iyi bir Şathiyye örneği sayılan şu şiirini şerh etmeye çalışalım. Şerh etmeden önce Şathiyyenin ne olduğunu belirtelim. Şathiyye, Türk edebiyatının en gizemli türlerinden biridir (bk.Kurnaz vd 2001). Sûfi şâirlerin Cem´ sarhoşluğuyla âdetâ Tanrılaştığı, Tanrı ile teklifsiz konuştuğu çizgi dışı şiirlerdir.

Araştırmamıza konu edindiğimiz bu gazel, muhtevâ olarak incelendiğinde sâlikin *Cem´* makamındayken kendinden söz ettiği anlaşılır. Söz konusu şiiri Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (ö.1197/1782) de şerh etmiştir (Mecmûa vr.101b-105a). Söz konusu Şathiyyeyi XVIII. Yüzyılda yaşamış, Mevlevî şâir, Eski Zağrahlı Handî (ö.1727) de, bazı beyitleri kullanarak ilk bindini verdiğimiz şu tahmisi yazmıştır (M. Eşâr, vr.30a):

Şu yüzde varlığın şâhid gerekdir dî-de-i insân

Ve lâkin her bir insâna değildir behre bu seyrân

Cemâlün pertevinden aks alup âyî-ne-i devrân

Tecellî şevki didârun beni mest eyledi hayrân

Ene'l-Hak sırrını cândan anıñçün kılmazam pinhân

GAZEL

Tecellî şevk didârun beni mest eyledi hayrân

Ene'l-Hak sırrını cânum anıñçün eylemem pinhân

(Didâr'ının tecellî nûru beni mest ve hayrân eyledi. (Ey benim) cânım! "Ene'l-Hak" sırrını onun için gizleyemem, açıkça söylerim.)

Eskiler el-ma´nâ fi-batni's-şâ'ir

(mânâ şâirin karnındadır) demişlerdir. Eski şiirde beyti anlamının yolu, onda geçen teşbih unsurları veya kavramları açıklamaktan ve bunlar arasındaki ilişkiden geçer. Eşrefoğlu'nun bu beytinde, tasavvufun dört önemli kavramından söz edilmiştir: Tecellî, Didâr, Hayrân ve Ene'l-Hak.

Tecellî, sözlük anlamıyla âşikâr olmak, görünmek demektir. Tasavvufta ise, Tecellî gayb âleminde gelen ve sâlikin gönlünde doğan nura verilen addır. Bir başka deyişle görünmeyenin gönülde görünür hâle gelmesidir.

Didâr, tasavvuf terimi olarak İlâhî güzelliği seyretme ve Allâh olarak dile getirilir.

Hayrân veya hayrânlık, hayret makamındaki müşâhede ile meydana gelen bir hâldir. Tasavvufta Allâh'ın fiil ve sıfatlarındaki kemâli anlamakla başlayan hayrânlık, aynı zamanda, aklın fonksiyonunu yitirdiği bir makam sayılmış, bu bakımdan beyitte de görüldüğü gibi, hayrân kelimesi mest kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. İnsanı hayret makamına götüren o hakikati idrâk aşkıdır.

Ene'l-Hak, Hallâc-ı Mansûr'a ait olan bu söz "Ben Hakkım" demektir. Tasavvufi kaynakların bazılarında Hallâc-ı Mansûr'un bu sözü sekr halinde söylediği belirtilmektedir. Hallâc'ın Kitâbü't-Tavasın ve Divân'ını Türkçeye tercüme eden Yaşar Nuri Öztürk'e göre, Hallâc denince ilk akla gelen "Ene'l-Hak" sözüdür. Öztürk'e göre, "tasavvuf ve ilm-i kelâm sahalarında Hallâc'ın orjinalitesi bu tabirde aranmalıdır. Öztürk, "Ene'l-Hak" sözünü Kur'ân terminolojisi yönüyle ele alarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Ene'l-Hak (Ben Hakkım) enellâh (Ben Allâh'ım) demek değildir. Bu iki söz arasında, Kur'ân'ın beyânları dikkate alınırsa, çok fark vardır. Kur'ân, Allâh'ın

hem zâtından hem de tecellilerinden bahsetmektedir. Allâh, zâtıyla tasavvurlarımızda vücut bulan şeylerden münezzehtir. O, zatı itibarıyla bizim idrâkimizce kavranacak halde değildir. Hz. Peygamber “Allâh’ın zatı üzerinde değil; O’nun tecellileri üzerinde düşünün” derken bu inceliği açıklığa kavuşturuyordu. Allâh’ın bir de bu âlemde bize kudretini tanıtan tecellileri vardır. İşte bu tecelliler açısından O’nun bir çok ad aldığını görüyoruz. O, tecellisiyle aynı zamanda Hak’tır. Ârifler hakikat semâsına yükseleceklerine ittifakla karar vermişlerdir. Ancak bu keyfiyet onların bazılarında ilmi, bir irfân olurken, bazılarında zevk ve hâl oluyor. Böylece gözlerinden çokluk zâil olarak ferdâniyet-i mahzda park oluyorlar. Ve akılları kaybolarak mest hâlde düşüyorlar. Böyle olunca da, Allâh’ın dışında hiçbir şey-hatta nefisleri bile- onlar için varlık ifade etmiyor. Gözlerinde Allâh’tan başka şey kalmıyor. Kendilerini bu hâl içinde öyle yitiriyorlar ki, akılları hâkimiyetini yok ediyor. Tam bu anda bazıları “Ene’l-Hak”, bazıları “sübhânî” diyor.”

Öztürk, âşıkların bu hâlde söyledikleri sözlerin sekr ile meydana geldiğini belirttikten sonra, “Ene’l-Hak” sözünü açıklamaya devam eder: Hallâc şunu ortaya koymak istedi: Hak ile mahlûk arasında aslî bir uzaklık, açık bir ayrılık yoktur. Çünkü vahdaniyet bütün varlığı kuşatmıştır. Binâenalleh, nefsinin zâhiri cephesinden gerçekten sıyrılan kişi hakiki varlığıyla baş başa kalır ki, o da Allâh’tır. “Ene’l-Hak” diye bağırın, Hallâc değil, bizzat Hak’tı”(Öztürk 1976:37; Niyazi 1994:46).

Pinhân tasavvufi bir terim olarak, Allah’ın zâhir ve bâtın sıfatlarıyla ilgilidir.

Selahaddîn Uşşâkî de, bu beyitte Tecellî üzerinde durmuş, Allâh’ın kulu olanlar Tecellî nurunda mest ve hayrân olanlardır. Bunu her isteyene değil, Allâh’ın, kendi dilediğine verdiğini belirtmiştir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere şâirin, bu beytinde insân-ı kâmil noktasına ulaşmış kişiden bahsettiği ortaya çıkmaktadır.

2 *‘Acéb hayrân u mestem ki bilişden bilmezem yâri*

*Gözüm her kanda kim baksa görünü-
nür sûret-i Rahmân*

(O kadar hayrân ve sarhoşum ki, yâri bilişten bilmiyorum. Gözüm her nereye baksa Rahmân’ın sûretini görür.)

Yeni Tarama Sözlüğünde biliş, dost, tanıdık ve marifet anlamlarındadır. Hayranlık bilmeye ve görmeye dayalı bir bilgidir. Beyitte göz, görünür kelimeleri de, yer almıştır. Dolayısıyla bilişten maksat, İlme’l-yakîn (İlmî ve aklî delillerle elde edilen bilgi)’den Ayne’l-yakîn (keşif yoluyla elde edilen bilgi) ve Hakke’l-yakîn (Müşâhede ve bizzat içinde yaşanılarak elde edilen bilgi)’e yükselme çizgisidir, desek yanılmış olmayız, sanırım. Ayne’l-yakîn ve Hakke’l-yakîn bilgiler, sâliklere ve velilere özgü bilgiler olup vehbî ve keşfidir. Dolayısıyla biliş, Hakk’ı bilmek, bulmak ve Hakk’ta olmak demektir. Biliş, aynı zamanda âriflerin bir sıfatıdır. Bilişlik, ezeldendir; Allah ile yâr olma hâlidir. Sûret-i Rahmân da, Tasavvufta âriflik bilgisi olarak kabul edilmektedir. Aynı konuda Niyâzî Mısri de, şöyle seslenir:

Hakk’ı istersen yürü insana bak
Şems-i zât yüzünde rahşân eylemiş
Hakk yüzü insan yüzünden görünü-
nür

Zât-ı Rahmân şeklin insan eylemiş
(Nur 1982:121,249)

Hayrân ve mest terimleri sâlikin hayret makamında bulunmasının işareti sayılabilir. Kendinden geçme, sarhoş olmanın Tasavvuftaki adı sekrdir. Sekr, vecd ehline özgüdür. Tasavvuf ehli, cemâl tecellisini temâşâ edince rûhen büyük bir zevke dalar. Burada, ayrıca Sûret-i Rahmân ile insan-ı kâmil'in kastedildiğini belirtelim. Zirâ Allâh, insanı kendi sûretinde yarattığından insan-ı kâmil olan kişi, Hakk'ın sûreti sayılır.

Selâhaddîn Uşşâkî, bu beyti şerh ederken Hz. Yusufun güzelliği karşısında Mısır'daki saray kadınlarının meyve bıçaklarıyla ellerini kesmeleri hâdisesini ve Hz. Râbi'a'nın "Allâh sevgisiyle gönlünün dopdolu olduğunu, başka bir kimsenin sevgisine ve düşmanlığına yer kalmadığı" sözünü örnek vermiştir (bk. Mecmûa, vr.102a). Bu örnekler dolaylı yoldandır.

Şâir, beyitte Rahmâniyyet makamındaki insan-ı kâmil yüzünden İlâhî güzelliği (hüsni mutlak) temâşâ etmenin zevkini dile getirmiştir, diyebiliriz. Tasavvuf terimleriyle söyleyecek olursak sûrî varlıktan mânevî tecellîye geçmiştir.

*3 Benem her derdlü dermânı benem
her ma'denün kânı*

*Benem ol dürr-i hemtâ benem ol
bahr-i bî-pâyân*

(Her dertlinin dermânı, her ma'denin kaynağı, o eşsiz inci ve sonsuzluk denizi benim.)

Deniz, sınırsız oluşu, içinde bulunan varlıkların kapsaması, derinliği ve genişliğiyle tasavvufta "İlâhî aşk" ile ilgili bir benzetme unsurudur. Denizde bulunan kıymetli cevherler, aşk ve vecd ile hâsıl olacak nimetlerdir. Bu nimetlerden biri de, dürrdür. Dürr, inci demektir. İnci, tasavvufta özü, gerçeği, hakîki varlığı, Rûh-ı Muhammedî'yi temsil eder. Türk sûfleri, Hz. Muhammed'in ilk nûr,

fakat son peygamber oluşunu ifâde için şu ünlü sözü kullanırlar: "O, varlığın ilk nûru, son zuhûrudur". Bu sözün kaynağı yine Hz. Muhammed'in bir hadîsi olmaktadır. Diyor ki: "Ben insanların yaratılıştaki ilki, peygamber olarak gönderilişte sonuyum" (A.Kârî 1307:508 ; Aclûnî 1351:163). Sûfî düşüncenin bu hadîsten çıkardığı sonuç şudur: Hz. Peygamber, gâye varlık, gâye insan, gâye peygamber olduğu için bütün hayatı, bütün peygamberler ve bütün insanlık onun şahsiyetindeki kemâlin tecellî etmesi ve açılıp-saçılması olarak görülebilir. Cem' makamı da, Nûr-ı Muhammedî'nin tecellî ettiği makamdır. Burada Eşrefoğlu, görünen ve görünmeyen bütün varlığı kendisinde cem' etmiştir. Bilindiği gibi, Cem', sûflerin hedefi olan, hakikatın tecellî ettiği makamdır.

Cem', Arapça bir kelimedir. Bir araya gelmek, toplamak gibi anlamları vardır. Tasavvufi bir terim olarak şöyle açıklanır: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, Cem' hâlindeyken, ruh basîreti, Allâh'ın zât cemâlini müşâhedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırt edici akıl, kadîm olan zât nûrunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hakk geldiğinde bâtil kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırt etmekten uzaklaşır. Bu hâle Cem' adı verilir. Sonra izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, rûh madde âlemine dönüş yapar. Bu hâle de, tefrika hâli denir. Cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Kâşânî Cem'î, halkın gözden silinip sadece Hakk'ı müşâhede etmesidir, diye tarif eder (bk. Cebecioğlu 1997:175-177).

Açıklamalarımızın sonucunda beyitte Allâh'ın lutfuna mazhar olan sâlik, Sırr-ı ekber'e mâlik olur, denmektedir, desek herhalde yanlış olmayız.

4 *Semâda seyr eder sırrum cihâni dutdı envârum*

*Mukaddesler cem'isi benüm sırrım-
da ser-gerdân*

(Sırrım semâda seyrederek, nurlarım cihâni kapladı, mukaddesler cem'isi benim sırrımda dolaşiyor.)

Mukaddeslerden maksat rûh-ı kud-siler, yani erenlerdir. Tasavvufta iki seyr vardır: Seyr-i cismânî, seyr-i rûhânî. Cismânî seyr herkese ait değil, ama rûhânî seyr herkese aittir. Rûh-ı cismânî'nin seyri insan bedenindedir. Rûh-ı seyrânînin seyri de, meleklerdedir. Rûh-ı kud-silerin seyri, seyr-i cismânî, yani ulûhiyyet âleminde. Nûr sûresindeki "Allâh göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun sıfatı, sanki içinde bir çerağ bulunan bir hücredir... Allah kimi dilerse onu nûruna kavuşturur. Allâh insanlar için meseller irâd eder. Allâh, her şeyi hakkıyla bilendir." (Sûre:24,Âyet:35) denmektedir.

Cem', toplama demektir. Tasavvufta Hakk'ı halksız temâşâ etme, halkı değil, sadece Hakk'ı seyretme anlamındadır. Bütün eşya ve varlıkların Allâh ile mevcut olduklarını görme haline Cem' adı verilir. Yine bir âyette "Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz ve her ilim sâhibinin üstünde bir âlim vardır" (Sûre:5, Âyet:100) denmektedir. Eşrefoğlu, bu beytinde Allâh'ın bir lutfu olan rûh-i kud-silik herkese nâsip olmaz, benim sırrım karşısında bütün rûh-i kud-silerin başı dönmüş ve hayran kalmışlardır demek istemiştir, diye düşünüyorum.

5 *Bu ay u gün bu yıldızlar bu giceler bu gündüzler*

Bu yazlar kışlar u güzler benim emrimdedir yeksân

(Bu ay ve güneş, bu yıldızlar, bu geceler, bu gündüzler, bu yazlar,kışlar ve güzler hepsi birden benim emrimdedir.)

Burada Cem' idrâki devam etmektedir. Bu beyitte varlığın mânâ âleminde maddeye dönüşmesi devresinde var olan bütün oluş ifâde edilmektedir. Zaman ve mekânın tasavvuftaki anlamı, soyut mânâsında zaman, somut mânâsında mekândır. Şiirin bütünü, göz önüne alındığında Eşrefoğlu'nun tasavvuftaki "kutb" mertebesine ulaştığına da, bu beytinde işaret vardır, desek, herhalde yanlış söylememiş oluruz.

Kutb, Arapça bir kelime olup değirmen taşının miline verilen addır. Tasavvufî terim olarak kutb, manevî derecesi büyük, velî bir kuldur ve âlemin rûhu olarak değerlendirilir. Allâh, emâneti, varlıklar içinde, sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak, cümle kâinatı da, onun emrine boyun eğdirmiştir. Emânet kimdeyse, varlıklar ona boyun eğer. Kutb, Allâh'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre değil.

6 *Çürümüş tenlere bir kez eğer dersem bi- iznî kum*

Yalın ayak u baş açık duralar kamusu ' uryân

(Çürümüş tenlere bir kez eğer "ayağa kalk izniyle" dersem hepsi yalın ayak, başı açık çıplak dursunlar.)

Nebîler, mucizeleriyle, veliler de kerâmetleriyle bilinir. Şiirin odak noktası, üzerinde ısrarla durulan konu Tecelli'dir. Mâ'ide sûresinde Hz. İsa ile ilgili bir âyet vardır (Sûre:5, Âyet:110): "Allâh o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa, hem senin üzerindeki hem ananın üzerindeki (bunca) nimeti hatırla. Hani ben seni Cebrâil ile desteklemiştım. Beşikte iken de, yetişkin iken de, sen insanlara söz söylüyordun. Hani benim iznimle çamurdan bir kuş sûretinin benzerini tasarlıyordun, içine üfürüyordun da, benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarı-

yordun...” Beyitte telmih yoluyla Hz. İsa söz konusu edilmektedir. İbn-i Arâbî, *Füsûsü'l-Hikem* adlı eserinde Hz. İsa ile ilgili şu bilgiyi verir: “Esâsen Cebrâil olarak değerlendirilen Rûhü'l-Emîn, Meryem'e insan sûretinde görünmüştü. Bu mücerret sûret, Meryem'e bir nefes şeklinde üflendi. Üflenen nefes, saf nûrun kendisidir. Meryem'den tecellî eden İsa, nûrdu. Sûfinin makâm-ı İsa'da da, tecellîsi nûr olacaktır. Şu halde sûfler, erenlerin himmetiyle Rûhullâhtır. Sâlik kerâmet istese Allâh ona ihsânda bulunur demektir (M.Arabî 1981).

Beyitteki ayağa kalk izniyle anlamına gelen “bi-iznî kum” Arapça ifade, aynı zamanda Eşrefoğlu'nun memleketi olan İznik kelimesini de çağrıştırmaktadır.

*7 Benim ilm-i ledünnümde hezârân
Hızr olur âciz*

*Benim her bir tecellimde nice bin
Mûsâlar hayrân*

(Benim İlm-i Ledünümde binlerce Hızr, benim her bir tecellimde pek çok Mûsâ âciz ve hayrân kalırlar.)

Tasavvufta Mûsâ şeriat, Hızr da hakikat makâmını ifade eder. Tek başına her iki makâm bir sûfi için eksikliklerdir. İkisinin birleşmesi gerekir. İlm-i Ledün, Allâh tarafından öğretilen ilimdir. Şer'î ve zâhirî ilimler, melek ve peygamberler aracılığıyla gelir. İlham ise, doğrudan Hak'tan gelir. Bu sebeple ilhâma İlm-i ledün denmiştir. Beyitte Hz. Mûsâ ile Hızr'dan söz edilmesi, Hz. Mûsâ'nın Hızr'dan bu ilmi öğrenmek istemesine dayanmaktadır. Bu olay Kur'an'daki Kehf sûresinin 60-82 âyetlerinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu âyetlere göre, İlm-i Ledün, yaşamakla, yani hâl ile öğrenilir. Bu ilim, kişilere özgü, mahrem bir bilgidir.

Hayrân, yukarıdaki beytin birinde

de, belirttiğimiz gibi, hayret makâmındaki müşâhede ile meydana gelen bir hâldir. Beyitte hayrân olan âşık, Mûsâ Peygamber'in Tur dağındaki yaşadığı tecelliler gibi manevî tecelliler yaşar, denediğini düşünmekteyiz.

*8 Cihân tılsımının bendi benim
elimdedir şimdi*

*Benem bugün bu meydânda benimdir
topıla çevgân*

(Cihân büyüünün düğümü şimdi benim elimdedir. Bugün bu meydanda ben varım. Top ile çevgân bendedir.

Tasavvuf edebiyatında üç tür büyüden bahsedilir:

1. Kalbi yöneltmek karşısındakini doğrudan etkilemektir. Gerçek sihir budur.

2. Yıldızlar, sayılar ve uzuvların özelliklerinden yararlanılarak etkili olma.

3. Hayal gücüne dayalı, göz bağıcılık denilen etkileme.

Tılsım, yani büyü, kendisine bağlama ve müdâhele etmeyi hatırlatır. Hakk'ın zâtının künhü, kâmil insanı şerefli varlık kılan sırdır. Beyitte top ile çevgân geçmektedir. Top ile çevgân bir çeşit atlı golf oyunudur. Bunlar söz içerisinde sembol kelimelerdir. Tasavvufta bütün işlerin kahr ve cebr yoluyla takdir edilmesi, mukadderât anlamında kullanıldığını sanmaktayız. Çevgân, tasarruf eden kişi, oyunu oynayan kişi, yani Rûh-ı kudsi. Top ise, oynanan araç, varlık, eşya.

*9 Benem şâhı bu meydânın benem
kutbu bu devrânın*

*Benem cânı bu cânların benümle
diridir her cân*

(Bu meydânın şâhı, bu devrânın kutbu benim. Bu canların canı benim. Her can benimle diridir.)

Kutub, tasarruf sâhibidir. O, bu ta-

sarrufu kader-i İlâhî programının dışında kullanamaz. “Kutbü'l-aktâb, kutbü'l-ekber veya kutbü'l-irşâd” en büyük veliye verilen adlar olup halkı Hakk'a götürmekle görevlidirler. Cisimler Alemine “kutb-ı şimâlî”, melekler âlemine “kutb-i cenûbî” denir.

Bilindiği gibi varlıkların Hak'tan zuhûr edip tekrar Hakk'a ulaşmasını açıklayan mistik görüş “devr” kavramıyla anlatıla gelmiştir. Devr, varlığın maddeden insan mertebesine ve oradan Al-lâh'a ulaşması; Devriye bu tekâmül fikrini işleyen mensûr ve manzûm eserlere verilen addır.

Varlık ve nesnelere sudûr ve tecellî fikrine göre açıklayan sûfilere göre, Cenâb-ı Hak'tan zuhûr eden bir sıfat, çeşitli merhalelerden geçtikten sonra toprağa iner. Buradan tekrar yükselerek Cenâb-ı Hakk'a ulaşır. Mutlak vücuttan tecellî ile nüzûl eden bir sıfat sırasıyla küllî akıl, dokuz felek, dört tabiat ve dört unsura gelir. Buradan itibaren yükselerek madenlerden bitkilere, hayvanlara ve insana ulaşır; insandan insan-ı kâmile gelerek Hakk'a karışır (Kurnaz vd 2000:25).

10 *Benem Mansûr'ı dâr eden benem ağyârı yâr eden*

Benem her varı var eden benim emrimdedir ekvân

(Mansûr'u idâm eden, başkalarını dost eden, varı var eden benim. Yarattılmış olanlar benim emrimdedir.

Ağyâr, Arapça gayr kelimesinin çokluk şeklidir. Sözlükte ağyâr, yabancı, el, başkası gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise, hakikate yabancı olanlar, hakikate vukuf olmayanlar makamında kullanılmaktadır. Kişinin Hak ile olması rûh, Hak'la olmazsa nefsdır. Emredici nefse “Nefs-i emmâre” denir.

Mansûr'un “Ene'l-Hak” iddiâsından

gayesi, mertebe-i kurbiyyete işârettir.

11 *Değilim oddan u sudan ya toprakdan yahud yilden*

Ben erken var idim erken henüz yoğ idi bu ezmân

(Ben ateşten,sudan, topraktan veya rüzgardan yaratılmış değilim. Bu zaman yok iken ben var idim.)

Enâsır-ı erbâa (su, toprak, ateş ve hava) ve mevâlid-i selâse (maden, bitki ve hayvan) yaratılmadan önce âlem-i lâhûtî, âlem-i Ceberrût ve âlem-i melekût var idi. Âlem-i ervâhta rûh yaratılmışken zemîn ve semâvât yok idi. Soyut mânâsında zaman, somut mânâsında mekandır.

Vücut, birbirine zıt dört nesnenin terkiбіyle ortaya çıkmıştır. Ateş, toprak, su ve rüzgardan ibaret olan bu zıt unsurların çatışmasından nefsin süflî faaliyetleri ortaya çıkar. Dört unsurun her birini asıllarına dönmesi, yeri terk edip fenâya ulaşmaktır ki bu makama ulaşan kişinin vücûdu nûrdur.

Nefs, tabiatın mahkumudur. Mutasavvıflarca nefsin dört mertebesi, bu dört unsurla temsil edilir: Nefs-i emmâre- ateş, nefsi levvâme-hava, nefsi mülhime-su, nefsi mutmaine-toprak.

Beyitte, varlığın mânâ âleminden maddeye dönüşmesi devresinde var olan bütün oluş ifâde edilmiştir.

12 *Zamânsız bi-zamânem ben mekânsız bi-mekânem ben*

Dü âlemde imâmem ben benem devr eyleyen devrân

(Ben zamansızım, ben mekansızım. İki âlemin imamıyım, devrânı döndüren benim.)

Mekan, var olan şeydir. Bir şey olmazsa, uzayda yer kaplamaz. Zaman da, zihinde olaylar karşısındaki karşılaştırmadan doğar. Bu karşılaştırma olmadan zaman da olmaz. Vahdet-i vücûd düşün-

cesinde zaman ve mekan hakikatte bulunmayan, iki zihni kavramdan başka bir şey değildir. Hakiki varlık olan Allâh, zaman ve mekan üzerinde ve bunlardan münezzehtir. İnsanın hakikati olan rûh, Rabb'in bir emridir. Bu sebeple hakiki yurdu mekansızlık âlemidir.

Sülûk erbâbına Âlem-i gayb'dan bir nûr tecelli ettiğinde, ona bir âlem açılır ki o âlemde zaman, mekan, gece gündüze itibar olunmaz.

13 Görürsün sûretâ Âdem benim emrimdedir âlem

Feleklerle melekler hep bana mahkûmdur ins ü cân

(Sen beni sûreten bir insan gibi görürsün, halbuki âlem benim emrimdedir. Felekler, melekler, insan ve cin hepsi benim hükmüm altındadır.)

Mahabbet, yani sevgi rızâdan ibarettir. Hazreti Mevlâ râzı olduğu kuluunun yüzünde kudretini izhâr eder.

14 Sanursuz Eşrefoğluyam ne Rûmiyem ne İzniki

Benem dâim ü bâki göründüm sûretâ insân

(Eşrefoğluyum sanırsınız, ne Anadolu'lu ne de İznik'liyim. Dâim ve bâki olarak sûreten insan göründüm.)

İnsan iki kısımdan mürekkeptir: Biri cisimdir, diğeri rûhtur. Cisim unsuru, yani beden fenâ bulur, toprak olur. Rûhun neş'esi bâkîlik üzredir, fenâ bulmaz. Tasavvufta iki âdem'den söz edilir: Sûret-i âdem, Sîret-i âdem. Sûret-i âdem, yaratılan âdem, sîret-i âdem, yaratılmayan âdemdir.

Bu konuda Seyyid Nesîmî de, şöyle seslenir:

Bende sığar iki cihân ben bu cihâna sığmazam

Cevher-i lâ-mekân benim kevn ü mekâna sığmazam (Nesîmî 1990:241)

Kur'an'a göre Allâh, insanı şerefli

ve kerâmetli yaratmıştır. Bu bakımdan tasavvuf ehli, insanın anlayış, duyuş, seziş ve huy yönünden de, hakiki insan olmasına önem vermiştir.

KAYNAKLAR

- ACLÜNÎ (1351), *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, I/163.
- ALİYYÜ'L- KÂRÎ (1307), *Şerhü's-Şifâ*, İstanbul, II/508.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara.
- EŞREFOĞLU (2000), *Divan*, (Nşr. Mustafa Güneş), Ankara, 227.
- KURNAZ, Cemal ve AYDEMİR, Yaşar (2000), *Giritli Salacıoğlu Mustafa Celveti Divan*, Ankara, 25.
- KURNAZ, Cemal ve TATÇI, Mustafa (2001), *Türk Edebiyatında Şathiye*, Ankara.
- MECMÛA, "Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî'nin Şerhi", Süleymaniye Ktp. Uşşâkiye Tekkesi, No.108, vr.101b-105a.
- MECMÛA-İ EŞ'ÂR, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kütüphanesi No: 413, vr. 30a.
- MUHÛİDDİN ARABÎ (1981), *Füsûsü'l-Hikem*, (Çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul.
- NEŞİMÎ (1990), *Divan*, (Nşr. Hüseyin Ayan), Ankara, 241.
- NİYAZÎ (1994), *Mansûrnâme*, (Nşr. Mustafa Tatçı), İstanbul, 46.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (1976), *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbü't-Tavasın*, İstanbul, 37.
- SEYYİD MUHAMMED NUR (1982), *Mısrî Niyâzi Divanı Şerhi*, (Nşr. Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul, 121, 249.
- YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, (Haz. Cem Dilçin), Ankara 1983.